

Теоретичні та практичні аспекти принципу «компетенція – компетенції» міжнародного комерційного арбітражу

Academic and practice aspects of principle “competence – competencies” of International Commercial Arbitration

Ірина Коваленко

Ключові слова:

арбітрабельність, арбітражна угода, арбітражне застереження, арбітражне рішення, автономія волі, компетенція – компетенції, повноваження арбітрів, міжнародний комерційний арбітраж, міжнародний спір, іноземний елемент.

Key words:

arbitrability, arbitration agreement, arbitration clause, arbitration decision, autonomy of will, competence – competencies, authority of an arbitrator, international commercial arbitration, international dispute, foreign element.

Актуальність наукового дослідження полягає в тому, що питання правової категорії «компетенція – компетенції» є ключовою проблемою міжнародного комерційного арбітражу. Серед науковців немає єдиного підходу до визначення зазначеної категорії, а на практиці постають такі проблеми правозастосовчого характеру, як остаточність та обов'язковість рішення арбітражу під час визначення власної компетенції, визначення меж втручання національним судом у діяльність міжнародного комерційного арбітражу та нівелювання державними судами зазначеним принципом, внаслідок чого виносяться рішення про скасування рішень арбітражу.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу¹ визначає основні пріоритети розвитку країни, зокрема входження до європейського політичного, інформаційного, економічного і правового простору. Сприяння розвитку зовнішньоекономічного співробітництва підприємств України з партнерами в країнах Європейського Союзу зумовить збільшення цивільно-правових спорів з іноземним елементом. У зв'язку з цим дослідження питання правової природи та теоретичних підходів до визначення компетенції міжнародного комерційного арбітражу набуває особливої актуальності.

Питання компетенції міжнародного комерційного арбітражу досліджувалися у працях О.В. Брунцева, Л.Ф. Винокурової, В.І. Гуменюка, Т.Г. Захарченко, М.Г. Єлісеєва, Н.Ю. Єрпильова, Б.В. Карабельникова, О.С. Комарова, О.О. Кот, О.О. Костина, С.А. Курочкіна, С.М. Лебедева, Л.А. Лунца, В.А. Мусіна, С.В. Ніколюкіна, Ю.Д. Притики, І.Г. Побірченко, Н.Ф. Селівон, О.Ю. Скворцова, Г.А. Цірата та інших вітчизняних та зарубіжних науковців.

Деякі науковці пропонують дослідити правову природу принципу «компетенція – компетенції» через визначення поняття «компетенція». Так, наприклад, в тлумачному словнику юридичних термінів компетенція визначається як «сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав та обов'язків посадової особи або державного чи громадського органу, що визначаються Конституцією. К. залежить від завдань, які покладені на посадову особу або державний чи громадський орган, виду органу в механізмі держави, а також від взаємовідносин з іншими органами»². В академічному тлумачному «Словнику української мови» компетенція розуміється як «коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи»³.

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012/print1455699520963623.

² Юридичні терміни. Тлумачний словник/ [В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.] ; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2004. – С. 68.

³ Словник української мови : в 11 т. – Т. 4. – 1973. – С. 250.

В юридичній літературі компетенція визначається як сукупність прав і обов'язків, владних повноважень (правомочностей) певного органу (організації)⁴. Так, на думку Ю.К. Осипова, компетенція – це коло встановлених законом владних повноважень органів держави, посадових осіб, громадських організацій, які в той же час є і їх обов'язками⁵; П.Ф. Єлісейкін визначає компетенцію як правове явище, структура якого включає предмети відання, правомочності і обов'язки певного органу⁶; С.М. Лебедев зазначає, що компетенція – це інститут юрисдикції, тобто сукупність повноважень юрисдикційного органу, покладених на нього нормативним актом для реалізації встановлених чинним законодавством специфічних завдань і функцій цього органу, що визначають його місце в юрисдикційній системі⁷. На думку Е.О. Усенко, «компетенція – компетенції» є процесуально-правовим принципом, відповідно до якого суд самостійно приймає рішення щодо своїх правомочностей розглядати ту чи іншу справу⁸. О.В. Брунцева розглядає поняття «компетенція» у широкому розумінні як повноваження конкретного органу щодо здійснення функцій у певній сфері та у вузькому – як коло основних (галузевих) повноважень⁹.

Б.Р. Карабельников вважає, що принцип компетенції компетенції походить від іншого основоположного принципу міжнародного комерційного арбітражу – принципу «автономії арбітражної угоди», – а його сутність полягає в тому, що склад арбітрів має право самостійно винести судження про те, чи дійсне арбітражне застереження в спорі, якій переданий на його розгляд¹⁰. Аналогічну позицію висловила Л.П. Ануфриєва, яка зазначає, що сутність «компетенції – компетенції» полягає у тому, що третейський суд завжди сам розглядає питання і виносить рішення про свою компетенцію на вирішення конкретної справи. Цей принцип відображає договірну природу арбітражу, тому що третейський суд, аналізуючи питання про власну юрисдикцію стосовно цього спору, закономірно залучає з метою винесення рішення категорії матеріального права: право, що застосовується; межі волевиявлення сторін; автономію волі сторін; дійсність договору і арбітражної угоди з точки зору норм цивільного або торгового права відповідної держави¹¹. Український вчений Н.Ф. Селівон зазначає, що принцип «компетенція компетенції» є одним з основних принципів арбітражу, завдяки якому склад арбітражного суду, розглядаючи справу, зобов'язаний визначити наявність у нього компетенції на розгляд спору або її відсутність¹².

В науковій доктрині міжнародного комерційного арбітражу повноваження арбітражів диференціюються за предметним та функціональним критеріями. Зміст функціональної компетенції арбітражів складають повноваження щодо прийняття позовної заяви до розгляду, витребування від відповідача відзиву на позовну заяву, повноваження з проведення розгляду справи на засіданні арбітражу, повноваження з прийняття забезпечувальних заходів, повноваження щодо винесення арбітражного рішення тощо¹³. Предметну компетенцію складають повноваження арбітражів зі здійснення своїх функцій щодо визначеного в законі кола об'єктів (спорів договірної чи цивільно-правового характеру, щодо яких є дійсна арбітражна угода)¹⁴.

Вчений В.І. Гуменюк у своїх наукових дослідженнях звертає увагу на те, що категорія «компетенція – компетенції» по-різному тлумачиться в континентальній та англосаксонській системах права. Вчений зазначає: «Юристи-правники прецедентної системи вважають, що арбітр може висловити свою думку з даного питання, але якщо сторони нададуть йому право приймати рішення про межі його юрисдикції,

⁴ Курочкин С.А. Третьейское разбирательство гражданских дел в Российской Федерации: теория и практика / С.А. Курочкин. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 115.

⁵ Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел / Ю.К. Осипов. – Свердловск, 1973. – С. 17.

⁶ Елисейкин П.Ф. Защита субъективных прав и интересов и компетенция суда в советском гражданском процессе / П.Ф. Елисейкин // Ученые записки «Вопросы государства и права». – 1969. – Т. 31. – С. 114.

⁷ Лебедев С.Н. Международный коммерческий арбитраж: компетенция арбитров и соглашение сторон / С.Н. Лебедев. – М.: ТПП СССР, 1988. – С. 42.

⁸ Усенко Е.О. Компетенции компетенции / Е.О. Усенко // Сборник материалов IV Международного конгресса по арбитражу. – М., 1974. – С. 295.

⁹ Брунцева Е.В. Международный коммерческий арбитраж : [учебное пособие для высших юридических заведений] / Е.В. Брунцева. – СПб.: Сентябрь, 2001. – С. 170.

¹⁰ Карабельников Б.Р. Международный коммерческий арбитраж : [учебник] / Б.Р. Карабельников. – 2-е изд. – М., 2012. – С. 96.

¹¹ Ануфриева Л.П. Международное частное право : в 3 т. / Л.П. Ануфриева. – М., 2001. – Т. 3 : Трансграничные банкротства. Международный коммерческий арбитраж. Международный гражданский процесс. – 2001. – С. 155.

¹² Селівон Н.Ф. Матеріали науково-практичного круглого стола на тему: «Границы вмешательства суда в международный коммерческий арбитраж / Н.Ф. Селівон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arb.ucci.org.ua/icac/docs/rtab040914.pdf>.

¹³ Курочкин С.А. Третьейское разбирательство гражданских дел в Российской Федерации: теория и практика / С.А. Курочкин. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 117.

¹⁴ Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел / Ю.К. Осипов. – Свердловск, 1973. – С. 18.

оскільки при зверненні за примусовим виконанням рішення суду доведеться вирішувати питання про те, чи не перевищив арбітр свої повноваження. З огляду на це американські і англійські суди приймають до провадження справи, у яких йдеться про визначення компетенції арбітражу»¹⁵.

Принцип «компетенція – компетенції» закріплений як в міжнародно-правових актах, так і в національному законодавстві України та регламентах більшості постійно діючих арбітражних інституцій світу.

На рівні національного законодавства України принцип «компетенції компетенції» закріплений у частині першій статті 16 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», згідно з якою третейський суд може сам прийняти постанову про свою компетенцію, зокрема прийняти постанову стосовно будь-яких заперечень щодо наявності або дійсності арбітражної угоди. З цією метою арбітражне застереження, що є частиною договору, повинно трактуватися як угода, що не залежить від інших умов договору. Винесення третейським судом рішення про недійсність договору не тягне за собою, згідно з законом, недійсність арбітражного застереження.

На рівні міжнародного законодавства право третейського суду на винесення постанови про власну компетенцію передбачається згідно зі статтею 16 Типового закону ЮНСІТРАЛ¹⁶, відповідно до якої сторона може заявити заперечення проти компетенції третейського суду з таких підстав: а) відсутність арбітражної угоди; б) недійсність арбітражної угоди; в) перевищення третейським судом своїх повноважень. Відповідно до пункту третього статті 16 Типового закону ЮНСІТРАЛ третейський суд за наслідками розгляду відповідної заяви виносить постанову, рішення, може порушити питання про наявність компетенції арбітражного суду вже після винесення арбітражного рішення по суті справи в межах подання клопотання про скасування арбітражного рішення чи в межах процедури визнання і виконання арбітражного рішення.

Аналізуючи судову практику національних судів України, можна зробити висновок, що проблеми, пов'язані з реалізацією принципу «компетенція – компетенції», виникають у разі: а) наявності спору щодо дійсності арбітражного застереження або арбітражної угоди (наприклад, ухвалою Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 червня 2011 року у справі 6-3343св11¹⁷ суд частково задовольнив касаційну скаргу заявника; суд першої інстанції розглянув справу по суті та виніс рішення, яке було залишено без змін рішенням апеляційної комісії, порушив принцип «компетенція – компетенції»; так, суд касаційної інстанції дійшов висновку про те, що посилання судів на те, що договір комісії розірвано, а тому арбітражна угода (третейське застереження) втратила силу, не заслуговують на увагу, оскільки, відповідно до частини 1 статті 16 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», третейський суд може сам прийняти постанову про свою компетенцію, зокрема прийняти постанову стосовно будь-яких заперечень щодо наявності або дійсності арбітражної угоди; з цією метою арбітражне застереження, що є частиною договору, повинно трактуватися як угода, що не залежить від інших умов договору; винесення третейським судом рішення про недійсність договору не тягне за собою, згідно з законом, недійсність арбітражного застереження; оскільки між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до міжнародного комерційного арбітражу (третейського суду), а від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами заперечення проти вирішення спору в суді, суд першої інстанції мав залишити позовну заяву без розгляду); б) скасування національними судами рішень арбітражу з ігноруванням принципу «компетенція компетенції» (наприклад, ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 15 січня 2013 року¹⁸ скасовано рішення МКАС при ТПП України від 13 лютого 2012 року у справі АС № 321п/2011; ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 13 березня 2013 року¹⁹ скасовано рішення МКАС при ТПП України від 18 березня 2011 року у справі АС № 212г/2010; національні суди мотивували своє рішення тим, що арбітраж здійснив тлумачення договору та не мав права розглядати справу по суті у зв'язку з неправильністю найменування арбітражної установи).

¹⁵ Гуменюк В.І. Компетенція міжнародного комерційного арбітражу при розгляді зовнішньоторгових спорів за договірною підсудністю / В.І. Гуменюк // Право України. – 2008. – № 8. – С. 124–129.

¹⁶ Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международном торговом арбитраже [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_879.

¹⁷ Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 червня 2011 року у справі 6-3343св11 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16151579>.

¹⁸ Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 15 січня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29425097>.

¹⁹ Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 29 листопада 2012 року у справі № 2610/12466/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28163097>.

Слід зазначити, що науковці дотримуються однозначної позиції щодо необхідності наявної дійсної арбітражної угоди для розгляду справи арбітражним судом та визнання ним власної компетенції. Так, Г.А. Цірат зазначає, що висновок про те, що арбітражна угода є недійсною, втратила силу або не може бути виконаною, державний суд може зробити з власної ініціативи²⁰, Л.А. Лунц і М.В. Малишева дотримуються аналогічної позиції, наголошуючи на обов'язковості арбітражної угоди, яка, на їх думку, виражається саме в тому, що відповідний спір через арбітражну угоду виключається із компетенції державних судів. Якщо сторона, всупереч арбітражній угоді, звернеться з позовом до державного суду, останній за заявою зацікавленої особи (відводу, заявленому відповідачем) або *ex officio* повинен визнати себе некомпетентним розглядати цю справу²¹. Ю.Д. Притика зауважує, що некомпетентність державного суду розглядати спір, стосовно якого передбачено третейський розгляд, може бути відносною (якщо потрібна заява відводу суду) й абсолютною (якщо для визнання судом своєї некомпетентності досить наявності третейської угоди)²².

Аналізуючи позицію вчених, а також норми міжнародного та національного законодавства України, можна дійти висновку, що компетенція міжнародного комерційного арбітражу виходить з автономної волі сторін, вираженої в арбітражній угоді або застереженні.

Таким застереженням передбачається відмова сторін від юрисдикції державних судів і розгляд можливих спорів третейським судом. Отже, тісно пов'язаним з принципом «компетенція компетенцій» є принцип «автономії волі сторін»²³ (*lex voluntatis*), котрий покладено в основу міжнародного комерційного арбітражу. На цих принципах ґрунтуються інститути вибору суддів, узгодження процедури розгляду спору, вибору права, що має бути застосоване під час вирішення спору по суті, тощо²⁴. При цьому слід відрізнити принцип «автономії волі сторін» та принцип «автономії арбітражної угоди». Так, принцип автономії волі визначається в науці як інститут міжнародного приватного права, його існування закріплюється нормами національного права держав і міжнародними договорами. Термін «автономія волі» не означає, що учасники правовідносин мають необмежені абсолютні права, оскільки держава залишає за собою право самостійно встановлювати законодавчими актами випадки, у яких сторонам може надаватися можливість вибору закону, що застосовується²⁵.

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що категорія «компетенція компетенції» є принципом міжнародного комерційного арбітражу, згідно з яким арбітражний суд самостійно визначає власну компетенцію щодо відкриття провадження та розгляду справи по суті, який базується на основі принципу автономії волі сторін. Міжнародний комерційний наділений таким правом нормами міжнародних договорів та національного законодавства держави.

Анотація

Предметами дослідження статті є питання правової природи принципу «компетенція – компетенції» в міжнародному комерційному арбітражі, теоретичні підходи та законодавче врегулювання зазначеної правової категорії в міжнародних конвенціях та законодавстві України. Крім цього, аналізується судова практика України про визначення питання власної компетенції міжнародним комерційним арбітражем.

²⁰ Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж : [навч. посіб.] / Г.А. Цірат. – К. : Істина, 2002. – С. 38–39.

²¹ Лунц Л.А. Курс международного частного права: Международный гражданский процесс / Л.А. Лунц, М.В. Малышева. – М., 1976. – С. 215.

²² Притика Ю.Д. Підвідомчість справ третейському судові / Ю.Д. Притика // Право України. – 2004. – №7. – С. 54.

²³ Лунц Л.А. Международное частное право. Особенная часть / Л.А. Лунц. – М., 1975. – С. 205; дет. про свободу договору та свободу волевиявлення сторін у договорі див.: Луць Л.В. Свобода договору в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л.В. Луць. – К., 2001. – С. 10–13.

²⁴ Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж / Г.А. Цірат. – К., 2002. – С. 13.

²⁵ Карабельников Б.Р. Международный коммерческий арбитраж : [учебник] / Б.Р. Карабельников. – 2-е изд. – М., 2012. – С. 97

Summary

The subjects of the article are an issue of legal nature for such principle as “competence – competencies” of International Commercial Arbitration Court, theoretical approaches and legal settlement of aforesaid category in international conventions and Ukrainian law. The article provides analysis of Ukrainian case law on defining ICC’s own competence.

Використана література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу до : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_012/print1455699520963623.
2. Типовой закон ЮНСИТРАЛ о международном торговом арбитраже [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_879.
3. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 15 січня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29425097>.
4. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 29 листопада 2012 року у справі № 2610/12466/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28163097>.
5. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 червня 2011 року у справі 6-3343св11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16151579>.
6. Юридичні терміни. Тлумачний словник / [В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.]; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
8. Курочкин С.А. Третейское разбирательство гражданских дел в Российской Федерации: теория и практика / С.А. Курочкин. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 272 с.
9. Елисейкин П.Ф. Защита субъективных прав и интересов и компетенция суда в советском гражданском процессе / П.Ф. Елисейкин // Ученые записки «Вопросы государства и права». – 1969. – Т. 31. – 114 с.
10. Лебедев С.Н. Международный коммерческий арбитраж: компетенция арбитров и соглашение сторон / С.Н. Лебедев. – М. : ТПП СССР, 1988. – С. 124.
11. Усенко Е.О. компетенции компетенции / Е.О. Усенко // Сборник материалов IV Международного конгресса по арбитражу. – М., 1974. – 295 с.
12. Брунцева Е.В. Международный коммерческий арбитраж : [учебное пособие для высших юридических заведений] / Е.В. Брунцева. – СПб. : Сентябрь, 2001. – 368 с.
13. Карабельников Б.Р. Международный коммерческий арбитраж : [учебник] / Б.Р. Карабельников. – 2-е изд. – М., 2012. – 556 с.
14. Ануфриева Л.П. Международное частное право : в 3 т. / Л.П. Ануфриева. – М., 2001. – Т.3 : Трансграничные банкротства. Международный коммерческий арбитраж. Международный гражданский процесс. – 2001. – 768 с.
15. Селивон Н.Ф. Материалы научно-практического круглого стола на тему: «Границы вмешательства суда в международный коммерческий арбитраж» / Н.Ф. Селивон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arb.ucci.org.ua/icac/docs/rtab040914.pdf>.
16. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел / Ю.К. Осипов. – Свердловск, 1973. – 127 с.
17. Цірат Г.А. Міжнародний комерційний арбітраж : [навч. посіб.] / Г.А. Цірат. – К. : Істина, 2002. – 198 с.
18. Лунц Л.А. Курс международного частного права: Международный гражданский процесс / Л.А. Лунц, М.В. Малишева. – М., 1976. – 290 с.
19. Притика Ю.Д. Підвідомчість справ третейському судові / Ю.Д. Притика // Право України. – 2004. – № 7. – С. 52–56.
20. Лунц Л.А. Международное частное право. Особенная часть / Л.А. Лунц. – М., 1975. – 205 с.
21. Луць Л. В. Свобода договору в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л.В. Луць. – К., 2001. – С. 10–13.

Ірина Коваленко,
здобувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка